

Könczei Csongor

Néhány gondolat a kalotaszegi cigánymuzsikusok mobilitásának változásairól¹

„Há naa! Mondom, hogy minden országba votam, csak' ebbe a... Oroszországba, ott nem votam még.” (Fodor „Netti” Sándor)

A hagyományos életmódot élő cigánymuzsikusokat egy igen nagyfokú és széles körű mobilitás jellemzi, mondhatni a falusi társadalmak legmobili-sabb személyei közé tartoznak. A hagyományos életmódot ez esetben nemcsak az általuk muzsikált zenei produktumokra vonatkoztatom, hanem elsősorban a falusi hivatásos („profi”) muzsikusérettel összefüggő életpá-lyájukra. A kalotaszegi cigánymuzsikusokra ez a megállapítás hatványozot-tan érvényes, ugyanis a vidék korai polgárosodása, a nagyváros Kolozsvár közelsége, a közúti és vasúti fűutak mellett fekvő falvak dinamikus gazdasá-gi élete (kevés elzárt települése van Kalotaszegnek), az ebből is fakadó anyagi tehetőség, módosság, és nem utolsósorban a divathullámok gyors követése mind-mind elősegítették egy fokozott társadalmi és kulturális mobilitás létrejöttét.

A szociológiai szakirodalom a *társadalmi mobilitást* (*social mobility*) az egyének vagy csoportok különböző társadalmi pozíciók közötti mozgásaként határozza meg. A *vertikális mobilitás* olyan helyváltoztatásra utal, amely a rétegződési rendszer hierarchiájában felfelé vagy lefelé irá-nyul. A *földrajzi mobilitás* egyének vagy csoportok fizikai helyváltoztatása egyik régióból a másikba. A vertikális mobilitás elemzésekor a szociológu-sok külön elemzik, hogy mennyire mobilis az egyén saját életpályája során, illetve, hogy az általa elért helyzet mennyire különbözik a szülei által elfoglalt pozíciótól.²

1 Elhangzott Kolozsváron, 2002. március 22-én a III. RODOSZ Konferencián.

2 Bővebben lásd Anthony Giddens: *Szociológia*. Bp., 1997. III. rész: *A hatalom struk-túrái. Rétegződés és osztályszerkezet. Társadalmi mobilitás*. 244. „A rétegződés vizs-gálatakor nemcsak a gazdasági pozíciók és a foglalkozások közötti különbségeket kell figyelembe vennünk, hanem azt is, mi történik az egyénnel, akik az adott pozíciókat betöltik. A *társadalmi mobilitás* kifejezés arra utal, hogy miképpen mozognak az egyének és csoportok a különböző társadalmi-gazdasági pozíciók között. A *vertikális mobilitás* föl-és lefelé irányuló mozgást jelent a társadalmi-gazdasági hierarchiában. Azok, akik tulajdon, jövedelem vagy státus tekintetében előrébb lépnek, *fölfelé mobilak*, akik pedig az ellenkező

A hagyományos életmódot élő falusi cigánymuzikusok társadalmi mobilitásában a vertikális mobilitás az etnikai szempontból *kettős periférián* való létükkel kapcsolatos. A kettős periférián való létükön azt értem, hogy mivel etnikus közösségüknek egyfajta elit rétegét alkotják, azaz gazdagabbak és bizonyos „értelmiségi” tudással rendelkeznek saját etnikumukhoz képest, ezen belül is periférián vannak, viszont a többségi társadalom is – szolgáltatásaik hasznélvezőiként – csak „megtűri” őket, természetesen a periférián. Ugyanakkor ez a kettős periférián való lét egyben biztosíték a különböző kulturális és társadalmi határokon való átjárásokra, áthatolásokra, átfedésekre, azaz mobilissá teszik őket.

A cigánymuzikus életpálya így adott cigányközösségeken belül nem csak gazdasági értelemben vett társadalmi felemelkedést jelent. A kalotaszegi cigányzenész családnál gyakori jelenség az újabb zenészgenerációk „tanultatása”, azaz, hogy a hivatalosan napszámos, analfabéta ükapa fia az elemi elvégezve megtanult írni-olvasni, unokája már nyolc osztályt járt, az ükunoka napjainkban pedig a kolozsvári Zenetudományi Akadémia hegedűszakos hallgatója – ez a bogártelki Czilika család esete.³ Természetesen létezik lefelé irányuló vertikális mobilitás is: a szintén bogártelki Gyurka zenészcsalád leszármazottjai közül ma már szinte egy sem zenész, hanem napszámos, munkanélküli, jobbik esetben gyári munkás. (A családrekonstrukciós módszerrel végzett bogártelki kutatásaim azt bizonyítják, hogy – a köztudatban élő elképzelésekkel ellentétben – a cigánymuzikus életpálya éppen úgy egy választott életpálya, mint bármelyik más, egy cigányzenész családban sem születik mindenki eleve zenésznek, még akkor sem, ha a feltételek természetesen adottak.)

A falusi cigánymuzikus életpálya része még egy, igaz az előbbinél kisebb mértékű, vertikális mobilitásnak nevezhető folyamat, amelyik a „bandán”,

irányba mozdulnak el, *lefelé mobilak*. A modern társadalmakban nagyon gyakori a földrajzi mobilitás is, amely városrészek, városok, régiók közötti vándorlást jelent. A vertikális és a földrajzi mobilitás gyakran összekapcsolódik. Például valakit előléptethetnek úgy, hogy egyúttal cégének egy másik városban, sőt akár másik országban lévő telephelyére helyezik át. A társadalmi mobilitást kétféleképpen tanulmányozhatjuk. Először is megvizsgálhatjuk az egyes egyének pályáját, vagyis azt, hogy ki-ki mekkora utat tett meg lefelé vagy fölfelé a társadalmi ranglétrán egész pályafutása alatt. Ezt rendszerint *nemzedéken belüli* (intragenerációs) *mobilitásnak* nevezzük. Megvizsgálhatjuk azonban azt is, hogy a gyerekek milyen arányban követik szüleik és nagyszüleik foglalkozását. Ezt nevezzük *nemzedékek közötti* (intergenerációs) *mobilitásnak*.⁴

3 A tanultatás távlatokban akár nemzetközileg is elismert előadóművészeket eredményezhet. Így például Ruha István hegedűművész, Jonny Răducanu vagy Pege Aladár jazzmuzikusok és az általam kutatott cigánymuzikusok pályafutásainak gyökerei – természetesen a maguk sajátosságaival és fáziseltolódásaival – alapjában véve hasonlóak.

vagyis a zenekari felálláson belüli változásokkal függ össze. A zenekar vezetője a rangidős prímás, akit megfogadnak, vele egyezkednek, s ő osztja el a zenekar tagjai között az anyagi juttatásokat. A több hangszeren való játszás ismerete kényszerhelyzetben gyümölcsöztethető, mert a hangszerváltás, az „előrelépés” többnyire akkor történik, amikor valaki végleg kimarad a zenekarból (például a mérai Berki Ferenc Árus az apja halála után „prímásihiányból” vált bögösből hegedűssé, azaz a zenekar vezetőjévé).

A kalotaszegi cigánymuzsikusok földrajzi mobilitásának tárgyalásakor figyelembe kell vennünk a hagyományos muzsikálási területük történeti és szociális hátterének változásait. Régebben szinte valamennyi kalotaszegi faluban működött egy, néhol több, hagyományos népzenei játszó cigánybanda. Léteztek zenészközpontnak tartott helységek, ilyennek számított például Bánffyhunyadi, Bogártelke, Gyalu, Méra, Váralmás stb. Mindegyik zenekarnak megvolt a maga területe, az a szűkebb-tágabb vidék, ahol kiszolgált a helybeliek zenei igényeit (például az életében nagyon közkedvelt gyalui Viski Rudolf és bandája rendszeresen muzsikált Magyarlónán, Kiskapuson, Nagykapuson stb.). Bizonyos értelemben a zenészek között egyfajta területi felosztás funkcionált, nagyjából meg volt határozva ki muzsikál Felszegen, ki Alszegen, ki a Nádas mentén és ki a Kapus völgyében. Természetesen egy-egy jobb, nevesebb bandát messzebb is elhívtak. A falvak etnikai összetétele nem befolyásolta ezt a zenészéletet, egyaránt muzsikáltak magyar, román vagy vegyes lakosságú falvakban. Kalotaszegen néha más vidékek zenészeit is megfogadták, de esetenként elkerültek kalotaszegi zenészek is más tájegységek falvaiba zenélni. A más tájegységekkel való kapcsolatukat elősegítették Kalotaszeg peremterületeinek zenészközpontjai, mint például a kolozsi zenészközpont (a Gruci, az Ármánd, a Sztojka családok) Mezőség felé, a váralmási zenészközpont (az Ötvös és a Kalló családok) pedig Szilágyság felé is közvetített muzsikusokat.

Az utóbbi évtizedekben ez a helyzet gyökeresen megváltozott. A kollektivizálás és a modernizáció megbontotta a hagyományos népi kultúrát, a hangszeres tánczenében bekövetkezett egy olyan mértékű stílus- és generációváltás (vö. Könczei 1997.), amely tulajdonképpen felszámolta, azaz tradicionális értelemben megszüntette a népi zene- és tánc kultúrát. Azonban a jelenlegi helyzet ellenére, és elsősorban az 1970-es években induló táncmozgalom hatására, a hagyományos népzenei még ismerő és muzsikáló kalotaszegi cigányzenészek egyre szűkülő rétegének térbeli mobilitása mind a belföldi (például Székelyföld), mind a külföldi (túlnyomórészt Magyarország, de Nyugat-Európa, Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália stb.) meghívások által egyre szélesedik.

Különben a készülő doktori szakdolgozatomnak a kalotaszegi cigánymuzsikások társadalmi hálózatával foglalkozó fejezetében külön kitérek a személyi mobilitás általános kérdéseire (a születési hellyel, a származással, a költözködésekkel stb. kapcsolatos kérdések), illetve, hogy a térbeli mobilitásuk függvényében hogyan változott és változik (bizonyos esetekben szűkül vagy tágul) egy-egy muzsikás működési területe, milyen határai léteztek és léteznek ennek.⁴

A kalotaszegi cigánymuzsikások mint kultúraközvetítők és -őrök, sőt bizonyos esetekben, mint kultúraalkotók, a különböző etnikus kultúrák átjárhatóságában rendkívül nagy mobilitással rendelkeznek. A kalotaszegi cigánymuzsikások, akik valamennyien, a roma anyanyelvükön kívül (noha az etnikus identitásuk vállalásakor általában „magyar” vagy „református” cigányként határozzák meg magukat) egyformán jól beszélnek magyarul és románul, a zenében is „háromnyelvűek”, azaz ismerik, és ezáltal ki elégítik a helyi magyar, román és roma közösségek tánczenei igényeit (lásd Pávai 1993b.).

Kalotaszeg Erdély egyik lepolgárosultabb vidéke, zenei hagyományai a legkevesebb régiséget őrzik. Cigányzenészei mégis másként viszonyulnak a népzenei anyaghoz, mint a vidék többi lakosa. Anyagi érdekelttségüknél fogva jobban őrzik a hagyományt, olyan dallamokat is megtartanak emlékezetükben, amelyeket a közösség többsége már nem ismer, hátha még kérni fogja mulatság alkalmával valaki. Ugyanakkor ők veszik át elsőként az újonnan megjelenő darabokat is, mert ha nem tartják a lépést a „divattal”, többet nem fogadják meg őket muzsikálni. (A kalotaszegi cigányok viszonylag „modern” muzsikások, az újabb magyar és román tánczenei divatot Kolozsvár közelsége miatt gyorsan követik.) Létérdekük tehát azt kívánja, hogy minél nagyobb repertoár ismeretében minél szélesebb közönséget tudjanak kiszolgálni, így nagyfokú időbeni mobilitás jellemzi őket (lásd Pávai 1993a.).

A kalotaszegi cigánymuzsikások régen is kapcsolatban voltak az „úri zenével”, igyekeztek azt a repertoárt is elsajátítani, hiszen a falu népe mindig is vágyakozott a magasabb rangúnak vélt kultúra birtoklására. Ma is nagyra becsülik a „kottistákat” (ahogyan ők a hangjegyismerőket nevezik), a városi cigánymuzsikásokat, bár azok rendszerint szerényebb dallamkészlettel rendelkeznek, nem beszélve a stílusbeli különbségekről, amelyek – különösen a tánchoz való alkalmasság tekintetében – a falusiak oldalára billentik a mér-

4 Ezért a jelen írás a készülő doktori szakdolgozatom egyik előtanulmányi vázlatának is tekinthető.

leget. A városi primások játéktechnikája finomabb, rafináltabb, de nem ismerik a falusiak régies és rendkívülien gazdag díszítő stílusát, és a variatív képességük sem éri el a falusi primások spontán, minden dallamra kiterjedő, ismétlésenként más-más változatot eredményező figurációinak szintjét. Ugyanakkor a városi kávéházakban, vendéglőkben muzsikáló cigányzenészek pontosan a „tanultabb” státusukból kifolyólag a mai napig lenézik a falusi „kollegákat”.⁵

A városi és falusi zenész szembeállítása napjaink valóságában már nem ennyire kiélezett, ugyanis gyakori a rokoni kapcsolat a városi és falusi cigánymuzsikusok között, illetve városon is élnek – az utóbbi időben egyre többen – faluról beköltözött zenészek, akik továbbra is visszajárnak muzsikálni a faluközösségnek (például Czilika János bogártelki primás élete utolsó éveiben Kolozsváron lakott), de már városon is játszanak, mindkét stílust ismerik, bár rendszerint nem egyforma szinten.

Mivel az elmúlt évtizedekben felbomlott a hagyományos táncélet, és már nem lehetett kizárólag csak a zenélésből megélni, a kalotaszegi cigánymuzsikusok kénytelenek voltak más munkalehetőségek felé is fordulni. A szocializmus évei alatt mindezt elősegítette, hogy kötelező volt állandó, „rendes”, munkakönyves állást vállalni. (Így például a mérari Berki Ferenc Árus kéményseprőként, a bogártelki Czilika Gyula szabóként, a jelenleg Kisbácsban élő Fodor Netti Sándor pedig fűtőmunkásként dolgozott.) Napjaink változó gazdasági életében a kalotaszegi cigánymuzsikusokat szintén nagyfokú mobilitás jellemzi, szinte minden pénzszerzési lehetőséget elvállalnak (például különböző szezonmunkákat, budapesti csencselést, piacozást stb.).

5 A kolozsvári és a kalotaszegi cigánymuzsikusok között kialakult konfliktusról szól a következő, 1919-ből származó kérvény: „Kérvény. Alázatos tisztelettel kérem szépen a méltóságos Prefektúrát tudomására adom én Öttvös Miháj, kolozsvári születésű az idegen cigány zenészek mijatt, mert gyaluból az összes banda be kötözött háború alkalmával és a Bánfi hunyadijak és a gyaluji zenészek a kávéházba fizetés nélkül muzsikálnak és ha valami bál van vagy vendégség ők kétt vagy 3 száz koronával olcsóban muzsikáják mind mik és vasárnap is ki túrtak egy majálisból a kitt a flora kertbe szokták meg tartani asztt mindig mik muzsikáltuk kaptuk 7 ember ezer koronátt és gyaluji banda 8 oczan el muzsikálták nyolcszáz koronájér és ha kérdésztük hogy mér jötek ők aszt monták hogy azért jötek ők ott gyaluba nem muzsikálnak ingyen a rományoknak hátt mik a kolozsvárijak mért muzsikálunk mindenkinek a kinek csak kedve van és mik a kolozsvárijak a ki adott fizetük és megöl a nagy drágaság és mertt az idegenyek minden muzsikálást kivesznek a kezekből és nem tuduk meg élni tőlök tehát kérnem szépen szíveskegyék intészkedni felőlük alázatos tisztelettel maradok Öttvös Miháj zenész” (Állami Levéltár, Kolozsvár, Kolozsvári Polgármesteri Hivatal 2705/1919. sz. irat, 2. old.)

Rövid eszmefuttatásom végén, Fodor Netti Sándor⁶ primás életpályájának rövid felvázolásával visszatérek kiinduló megállapításomhoz, amely alapján a hagyományos életmódot élő kalotaszegi cigányzenészeket az amúgy is nagyfokú társadalmi mobilitásáról ismert vidék legmobilisabb személyei közé sorolom. A gyalui származású, 1922-ben született Fodor Netti Sándor Szucságon és Gyerőmonostoron nevelkedett, élt és dolgozott Kardoson (ez a település időközben összenőtt Kolozsvárral), Egeres Gyártelepen, majd később Szucságon, jelenleg Kisbácsban lakik. Muzsikált Kalotaszeg szinte valamennyi településén (még a havasi mócoknak is), majd a táncházmozgalom „sztáradatközlőjeként” megfordult erdélyi és magyarországi táncházakban, de járt Nyugat-Európa több államában, illetve többször az Amerikai Egyesült Államokban. Maga sem tudná felsorolni, hogy hány zenésszel muzsikált együtt. Kétszer nősült, apja analfabéta volt, ő tud írni-olvasni, fiát Kolozsváron egy ideig zeneiskolába járatta, ahogyan jelenleg a leányunokája is odajár. Nagyfokú mobilitása az állandó újítás irányában is kimutatható – például neki volt először Szucságban motorbiciklijé és tévékészüléke.

6 Fodor „Netti” Sándor jelenleg koridós aktív cigánymuzsikusa a vidéknek, s mint ilyen, elsőrendű adatközlőm, annak ellenére, hogy az ő életpályája csak bizonyos szempontokból tekinthető tipikusnak a kalotaszegi cigánymuzsikusok között.

SZAKIRODALOM

KÖNCZEI Csongor

1997 Generáció- és stílusváltás a kalotaszegi cigányzenész családoknál. *Művelődés* 2.

PÁVAI István

1993a *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje*. Budapest.

1993b Interetnikus kapcsolatok az erdélyi népi tánczenében. *Néprajzi Látóhatár* II. (4), 1–20.

